

O NIEKTÓRYCH BADANIACH HISTORYKÓW PRASY RADZIECKIEJ... ROLA ZESZYTÓW PRASOZNAWCZYCH W PRZEPLÝWIE IDEI WEWNĄTRZ WSPÓLNOTY SOCJALISTYCZNEJ

RENATA PIASECKA-STRZELEC

Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach
Instytut Dziennikarstwa i Informatyki

ABSTRACT

About some studies of historians of the Soviet press... The role of *Zeszyty Prasoznawcze* in the flow of ideas within the socialist community

The article presents *Zeszyty Prasoznawcze* as a forum for the exchange of ideas for writers representing various academic centers in socialist community countries. The author, from the perspective of a media historian, discusses the geography of the authors and various forms of dissemination of ideas in the form of: scientific articles, reviews, overviews and notes, reports, conferences, scientific journal. The author also draws attention to the most common issues undertaken and the participation of texts by authors from the socialist countries in the overall structure of the publication. All the issues of *Zeszyty Prasoznawcze* from the 60s, 70s and 80s were analyzed. The first part of the title of the paper refers to the text on the pages of *Zeszyty Prasoznawcze* in 1965.

Keywords: scientific ideas, scientific publications, the socialist community, *Zeszyty Prasoznawcze*

✉ Adres do korespondencji: Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach, Instytut Dziennikarstwa i Informatyki; ul. Świętokrzyska 21d, 25-406 Kielce; renata.piasecka@ujk.edu.pl

W opracowaniu przedstawione zostaną *Zeszyty Prasoznawcze* jako forum wymiany idei tworzonych w poszczególnych ośrodkach naukowych krajów socjalistycznych. Wkrótce po utworzeniu omawianego czasopisma okazało się, że na jego łamach „spotykać” się mogą systematycznie stanowiska, poglądy i rezultaty badawcze nie tylko polskiego, ale także zagranicznego prasoznawstwa z obydwu stron „żelaznej kurtyny”¹. Pierwsza część tematu niniejszego artykułu nawiązuje do tytułu publikacji Aleksandra Miszurisa: „Poszukiwania i przedsięwzięcia. (O niektórych badaniach historyków prasy radzieckiej)”, zamieszczonej na łamach *Zeszytów Prasoznawczych* w 1965 roku (Miszuris 1965, s. 107).

Analizie jakościowej poddano wszystkie numery omawianego kwartalnika wydane w latach 1960–1989, tj. od momentu przekształcenia *Prasy Współczesnej i Dawnej* w *Zeszyty Prasoznawcze* do końca okresu PRL-u². Przedmiot badań stanowią koncepcje teoretyczne pozostające w ścisłym związku z uwarunkowaniami natury polityczno-ideologicznej typowymi dla okresu realnego socjalizmu. Problematyka badawcza nawiązuje bezpośrednio do dychotomicznego podziału ówczesnej działalności naukowej na idee „nasze” i „nie nasze”, odpowiadającego podziałowi filozofii na marksowską i burżuazyjną (Pisarek 1984, s. 8–9). Słowa kluczowe niniejszego referatu, tj. przepływ, socjalizm, Wschód, Europa Środkowo-Wschodnia, marksizm-leninizm, propaganda, należą do czołowych leksemów zawartości *Zeszytów Prasoznawczych* (frekwencja powyżej 50 tys. wyrazów)³.

Dynamika przepływu oraz twórcy idei

Częstotliwość przepływu idei na łamach *Zeszytów Prasoznawczych* pozostawała w ścisłym związku z procesem konstituowania się oraz rozwojem aktywności środowisk prasoznawczych w poszczególnych krajach Europy Środkowo-Wschodniej⁴. W pierwszych dwóch latach istnienia kwartalnika ogólna liczba wszystkich materiałów odnoszących się do krajów socjalistycznych była nader skromna – od 4 do 6 w poszczególnych numerach, by stopniowo, około połowy lat 60., ustabilizować się na typowym poziomie kilkunastu tekstów różnej obję-

¹ Por. Słowo odredakcyjne, *Zeszyty Prasoznawcze* 1960, nr 1, s. 6.

² Pierwszy numer *Zeszytów Prasoznawczych* Krakowskiego Ośrodka Badań Prasoznawczych pojawił się w 1960 r. jako dwumiesięcznik; jako kwartalnik ukazywał się od 1961 r. (por. Dziki 1988, s. 12).

³ Czołowe leksemy zawartości *Zeszytów Prasoznawczych*, oprac. P. Płaneta [<http://www.obp.p/czoowe-leksemy-zwarto-ci-zp-.html>; 13.11.2015].

⁴ Jak zauważył W. Pisarek, „proces konstituowania się prasoznawstwa w Polsce trwał kilkanaście lat, tzn. od roku 1956 do końca lat siedemdziesiątych. Mniej więcej w tym samym czasie analogiczne procesy zachodziły w innych krajach socjalistycznych, czego świadectwa można znaleźć także na łamach *Zeszytów Prasoznawczych*. W Ameryce Północnej i w Europie Zachodniej nauka o komunikowaniu masowym w ogóle, a o dziennikarstwie w szczególności rozwinęła się we względnie samodzielny dyscyplinę – zwłaszcza w niektórych krajach – co najmniej 10–15 lat wcześniej” (Pisarek 1984, s. 7).

tości. Za istotne czynniki wpływające na dynamikę przepływu idei uznać należy również:

- wzrost prestiżu *Zeszytów Prasoznawczych* jako periodyku naukowego o międzynarodowym znaczeniu;
- nasilające się tendencje integracyjne wewnątrz wspólnoty socjalistycznej;
- sytuację społeczno-polityczną PRL w latach 80. XX w. (początek erozji systemu realnego socjalizmu).

O ile dwa pierwsze czynniki miały charakter stymulujący przepływ idei, to ostatni, ściśle związany z reperkusjami wydarzeń w Polsce w latach 1980–1981, wyraźnie je ograniczył, co znajduje potwierdzenie w cytowanej poniżej relacji Walerego Pisarka.

W latach osiemdziesiątych byliśmy traktowani z nieufnością, a w szczególności przez placówki w tych krajach, gdzie dziennikarstwo było bardziej niż w Polsce nauką i profesją partyjną. Wszystko to, co działo się w Polsce w latach 1980–1981, a więc tak zwana „rewolucja, a raczej kontrewolucja Solidarności”, było tam obserwowane z przerażeniem. Obawiano się jawnych kontaktów z nami, pewnie żeby się nie narażać swoim dysponentom⁵.

Nie bez znaczenia był również fakt, że *Zeszyty Prasoznawcze* niekiedy dopuszczały publikowanie tekstów czeskich i słowackich „dysydentów”, którzy w 1968 roku wyemigrowali z Czechosłowacji w następstwie wydarzeń praskiej wiosny⁶. W. Pisarek podkreśla, że „w latach osiemdziesiątych ograniczoną współpracą w ramach RWPG rekompensowała współpraca z badawczymi instytucjami w krajach zachodnich, a zwłaszcza z UNESCO”⁷.

Twórcami idei stworzonych na wschód od Łaby były trzy środowiska: naukowe (prasoznawcze), dziennikarskie i literackie. Najważniejszymi środowiskami naukowymi były „Fakultety Żurnalistiki”, czyli Wydziały Dziennikarskie poszczególnych uniwersytetów z Europy Środkowo-Wschodniej. Krakowski OBP w skali krajów socjalistycznych miał zaledwie dwa odpowiedniki utworzone w drugiej połowie lat 70.

Pierwszy z nich stanowił Instytut Prasoznawczy w Bratysławie, który powstał 1 V 1976 roku jako komórka naukowa słowackiego Urzędu Prasy i Informacji. Była to zarazem jedyna placówka naukowa w Słowacji badająca procesy oddziaływania środków komunikowania masowego. Oprócz działalności badawczej In-

⁵ Przeszłość i przyszłość polskich badań nad mediami. Wywiad z prof. dr. hab. W. Pisarkiem na temat mediów i dziennikarstwa w okresie PRL-u, transformacji systemowej i demokracji [http://www.pl.ejo-online.eu/dziennikarstwo-polityczne/przeszlosc-przyszlosc-polskich-badan-mediami; 20.11.2015].

⁶ Tamże.

⁷ Tamże. W latach 80. drastyczny spadek publikacji dotyczących krajów RWPG był widoczny przede wszystkim w Kronice naukowej i Przeglądzie czasopism. Dla przykładu w 1981 r. w Kronice naukowej pojawiły się tylko dwa teksty związane ze wspólnotą socjalistyczną, co znamienne, obydwaj wyszły spod pióra autorów polskich: Doroty Jakubiec (Rocznice prasy węgierskiej) i Walerego Pisarka (XII Kongres AIERI). Przepływ idei został właściwie ograniczony do recenzji nowości wydawniczych.

stytut zajmował się kształceniem dziennikarzy. W skład tej placówki wchodziły trzy zakłady: badawczy, kształcenia dziennikarzy i prasoznawczy, którym kierowała Klara Dénešova. Funkcje dyrektora pełnił Ivan Fábry. Główny kierunek działalności tego ośrodka stanowiło prasoznawstwo, „pomagając przy wdrażaniu badań do praktyki (poprzez kształcenie dziennikarzy, działalność informacyjną i wydawniczą)” (Dénešova 1979, s. 172). W okresie wcześniejszym funkcję placówki o celach naukowo-badawczych i dydaktycznych pełnił Instytut Prasoznawczy (Novinársky Studijný Ústav) założony w 1955 roku przy Związku Dziennikarzy Słowackich w Bratysławie. Na początku lat 80. Novinársky Studijný Ústav podjął się realizacji wieloetapowego, centralnie wytyczonego planu badawczego „Środki masowej informacji i propagandy w kształtowaniu socjalistycznej świadomości mas pracujących”. Wyniki drugiego i trzeciego etapu badań przedstawił Oldo Drastich⁸.

Druga, zbliżona do OBP placówka funkcjonowała od końca lat 70. w Budapeszcie pod nazwą Ośrodka Badań nad Komunikowaniem Masowym przy Węgierskim Radiu i Telewizji⁹. Dyrektorem tego ośrodka był Tamás Szecskő¹⁰.

Środowisko dziennikarskie skupione było z kolei przy redakcjach gazet (m.in. redakcji dzienników *Izvestia* i *Prawda*) oraz stowarzyszeniach dziennikarzy. W jego skład wchodził również korespondenci zagraniczni prasy, radia i telewizji, m.in. W.A. Matwiejew – długoletni korespondent dziennika *Izvestia* w Londynie, autor książki pt. „Impieria Flit-Strit”, wydanej w Moskwie w 1967 roku¹¹.

Trzecie, zdecydowanie najmniej liczne środowisko tworzyli literaci skupieni m.in. wokół czasopisma *Literaturnoje Obozrieniye*.

Geografia autorów oraz ośrodki, w których powstawały idee

Biorąc pod uwagę częstotliwość pojawiania się nazwisk na łamach *Zeszytów Prasoznawczych*, można zauważyć, że najczęściej autorów reprezentowało odpowiednio: ZSRR, NRD, CSRS. Systematycznie ponadto pojawiały się nazwiska autorów z Jugosławii, Bułgarii i Węgier. W strukturze publikacji uwagę zwraca nieobecność autorów z Rumunii. Pozaeuropejskie kraje komunistyczne reprezentowały Kuba oraz pozostająca z przyczyn ideologicznych poza wspólnotą Chińska Republika Ludowa¹².

⁸ Por. *Zeszyty Prasoznawcze* 1960, nr 1, s. 82; tamże 1987, nr 3, s. 120–122.

⁹ Przeszłość i przyszłość...

¹⁰ Por. *Zeszyty Prasoznawcze* 1977, nr 2, s. 23.

¹¹ W.A. Matwiejew: *Imperia Flit-Strit* (recenzja L.M). *Zeszyty Prasoznawcze* 1962, nr 1–2, s. 107.

¹² Idee z Kuby pojawiły się na łamach omawianego kwartalnika zaledwie raz, w numerze 3 z 1987 r., w związku z recenzją książki „Dziennikarstwo i walka ideologiczna” (Hawana 1985) autorstwa Ernesto Verry i Elio F. Constantina. Adam Komorowski – autor recenzji wyraźnie zaznaczył, że „tytuł książki [...] jest nieco mylący, ponieważ nie jest to praca teoretyczna, ale krótki zarys

Do najważniejszych ośrodków oraz instytucji, w których powstawały omawiane idee zaliczyć należy:

- Moskwę (Wydział Dziennikarski Uniwersytetu im. Łomonosowa; Instytut Marksizmu-Leninizmu przy KC KPZR; katedra komunizmu naukowego Akademii Nauk Społecznych przy KC KPZR; Związek Dziennikarzy ZSRR; redakcje dzienników *Izwestia* oraz *Prawda*),
- Leningrad (Wydział Dziennikarski Uniwersytetu im. Żdanowa, założony w 1956 roku),
- Kijów (Wydział Dziennikarski Uniwersytetu Uralskiego im. M. Gorkiego, założony w 1936 roku jako KIŻ, czyli Swierdłowski Komunistyczny Instytut Dziennikarski im. W. Majakowskiego),
- Lipsk (Wydział Dziennikarski Uniwersytetu im. K. Marksa),
- Pragę (Instytut Teorii i Historii Środków Masowego Przekazu Uniwersytetu im. Karola; Międzynarodowa Organizacja Dziennikarzy),
- Bratysławę (katedra dziennikarska Uniwersytetu im. J.A. Komenskigo, założona w 1954 roku; Novinársky Studijný Ústav – Instytut Prasoznawczy założony w 1955 roku przy Stowarzyszeniu Dziennikarzy Słowackich, jako placówka o celach naukowo-badawczych i dydaktycznych),
- Belgrad (Jugosłowiański Instytut Dziennikarski powołany w 1959 roku przez Stowarzyszenie Dziennikarzy Jugosławii),
- Lublanę (uniwersytet oraz Wyższa Szkoła Nauk Politycznych – obydwie placówki działały od 1962 roku),
- Budapeszt (szkoła dziennikarstwa; Węgierska Akademia Nauk; uniwersytet; Ośrodek Badań nad Komunikowaniem Masowym przy Węgierskim Radiu i Telewizji),
- Sofię (Wydział Dziennikarski Uniwersytetu „K. Ochrydzki”; Ośrodek Naukowy przy Komitecie do Spraw Prasy i Poligrafii).

Najlepsze relacje łączyły OBP ze środowiskami prasoznawczymi działającymi w ZSRR i Czechosłowacji. Dużą wagę przywiązywano zwłaszcza do przyjacielskich kontaktów z prasoznawcami z Moskwy. Jak podkreśla W. Pisarek:

dobre stosunki z Wydziałem Dziennikarskim Uniwersytetu Łomonosowa były tak ważne dlatego, że wedle niepisanej zasady to, co było aprobowane przez towarzyszy radzieckich, nie powinno być krytykowane w Polsce [...]. Przyjacielskie relacje z Moskwą i Leningradem chroniły nas także przed krytyką ze strony najbardziej ortodoksyjnych wydziałów dziennikarskich w innych krajach komunistycznych.

historii i ewolucji dziennikarstwa na Kubie ze szczególnym uwzględnieniem okresu po roku 1959, czyli wkroczeniu partyzantów Fidela Castro do Hawany”. Podkreślił również, że „w sumie omawiana praca, zwłaszcza w części drugiej przynosi wiele informacji na temat historii i stanu obecnego środków masowego komunikowania na Kubie. W tej mierze jest publikacją niezastąpioną, choć być może na próbę bardziej wyważonego przedstawienia sytuacji sprzed roku 1959 przyjdzie nam jeszcze poczekać”. Zob. E. Vera, E.F. Constantin: *El periodismo y la lucha ideológica* (recenzja Adam Komorowski). *Zeszyty Prasoznawcze* 1987, nr 3 (11), s. 117–119.

Najtrudniej z kolei układa się współpraca krakowskiego Ośrodka z częścią kierownictwa Wydziału Dziennikarskiego Uniwersytetu im. K. Marksa w Lipsku¹³.

Część wymienionych wyżej środowisk naukowo-dziennikarskich wydawała własne czasopisma o profilu prasoznawczym:

- *Otázky Žurnalistiky* – kwartalnik Instytutu Prasoznawczego w Bratysławie (wydawany od 1976 roku),
- *Novinářský Sborník* – kwartalnik wydawany przez katedrę dziennikarstwa Uniwersytetu Komenského w Bratysławie, przestał się ukazywać po 10 latach istnienia, w 1966 roku w związku z reorganizacją prasoznawstwa czechosłowackiego,
- *Žurnalistika* – kwartalnik wydawany przez Wydział Dziennikarski Uniwersytetu w Moskwie,
- *Zeitschrift für Journalistik* – jedyne czasopismo prasoznawcze NRD, które zostało zlikwidowane w 1962 roku z przyczyn ekonomicznych; po nim ukazywał się miesięcznik Stowarzyszenia Dziennikarzy *Neue Deutsche Presse* oraz rocznik *Biuletyn NRD* (periodyk Wydziału Dziennikarskiego Uniwersytetu w Lipsku),
- *Žurnalist* – organ Związku Dziennikarzy ZSRR,
- *Sowietskaja Pieczat* – miesięcznik wydawany przez Związek Dziennikarzy ZSRR,
- *Magyar Sajtó (Prasa Węgierska)* – organ Stowarzyszenia Dziennikarzy Węgierskich.

Na łamach *Zeszytów Prasoznawczych* dokonywano systematycznego przeglądu zawartości zarówno wymienionych czasopism, jak i zeszytów naukowych o profilu prasoznawczym. Do tych ostatnich zaliczyć należy: kwartalnik *Sešity Novinaře* wydawany w Bratysławie oraz drukowane co dwa miesiące zeszyty naukowe Sekcji Dziennikarskiej w Lipsku pod nazwą *Theorie Und Praxis sozialischen Journalismus*¹⁴.

Klasyfikacja oraz formy prezentowania idei

Ze względu na sposób przedstawiania idei na łamach *Zeszytów Prasoznawczych* można wyróżnić idee prezentowane bezpośrednio przez autorów pochodzących z krajów socjalistycznych oraz idee prezentowane w sposób pośredni przez autorów polskich. Uwagę zwraca proporcja ilościowa wynosząca w tym przypadku 1 : 2.

Najważniejsze formy prezentowania idei, według częstotliwości występowania na łamach *Zeszytów Prasoznawczych*, stanowiły:

¹³ Przeszłość i przyszłość...

¹⁴ Zob. *Zeszyty Prasoznawcze* 1975, nr 1, s. 136–137.

- recenzje i omówienia nowości wydawniczych,
- przeglądy czasopism,
- kronika naukowa,
- sprawozdania z konferencji i sympozjów naukowych,
- informacje z kraju i ze świata,
- rozprawy i materiały.

W dziale recenzji przeważały omówienia nowości wydawniczych, które nie miały jeszcze przekładu na język polski. Co ciekawe, recenzowano także dysertacje doktorskie oraz autoreferaty kandydatów do stopni naukowych¹⁵. Najwięcej recenzji dotyczących publikacji naukowych wydawanych w krajach wspólnoty socjalistycznej przygotowali: Stanisław Garztecki, Mieczysław Kafel, Paweł Dubiel, Jacek Maziariski, Marian Tyrowicz, Mieczysław Ingłot, Lucjan Meissner.

Uwagę zwraca skromny udział reprezentantów krajów proradzieckich w ogólnej strukturze publikacji zamieszczanych w dziale: Rozprawy i materiały. Faktu tego nie zmieniło również utworzenie w 1976 roku nowego działu: Prasoznawstwo za granicą, prezentującego tendencje rozwojowe oraz dorobek prasoznawstwa innych krajów.

Teksty, które wyszły spod pióra autorów z Europy Środkowo-Wschodniej, odnajdujemy przede wszystkim w Kronice naukowej i wśród licznych sprawozdań z konferencji naukowych. W Kronice naukowej m.in. z przesadną skrupulatnością odnotowywano wszelkie jubileusze obchodzone w poszczególnych środowiskach prasoznawczych, takie jak np.: 20. rocznica istnienia Wydziału Dziennikarskiego Uniwersytetu w Leningradzie, jubileusz Wydziału Dziennikarskiego w Lipsku, jubileusz prof. Hermanna Budzislawskiego, uznawanego za jednego z najwybitniejszych prasoznawców socjalistycznych¹⁶. Oprócz tego w omawianym dziale często pojawiały się korespondencje zagraniczne, głównie z Lipska i Moskwy, szczegółowo informujące o „założeniach badawczych” tamtejszych wydziałów dziennikarskich, sprawozdania z działalności naukowo-badawczej oraz wzmianki na temat zamierzeń wydawniczych (najczęściej serii wydawniczych)¹⁷.

Zakres tematyczny idei ze Wschodu

Zakres tematyczny omawianych idei stanowiła szeroko rozumiana problematyka prasoznawcza, ujmowana w kontekście ideologii marksistowsko-leninowskiej. Poniżej wymieniono najważniejsze kategorie poruszanych zagadnień, wskazujące na główne tendencje rozwojowe oraz specyfikę socjalistycznej myśli prasoznawczej (wraz z tytułami przykładowych publikacji oraz nazwiskami ich autorów):

¹⁵ Zob. R.A. Borekij: Autoreferat pracy na stopień kandydata nauk (recenzja Mieczysław Kafel). *Zeszyty Prasoznawcze* 1963, nr 1–2, s. 199; Reinhart Greuner: Lizenpresse-Auftrag Und Ende (recenzja Lucjan Meissner). *Zeszyty Prasoznawcze* 1963, nr 3 (17), s. 119–120.

¹⁶ Zob. *Zeszyty Prasoznawcze* 1966, nr 1, s. 162–164.

¹⁷ Tamże, s. 165, oraz *Zeszyty Prasoznawcze* 1965, nr 1, s. 108.

1. Teoria i praktyka dziennikarska

Przykładowe publikacje:

- S.B. Stanczew, *Teorija i praktyka na pieczati*, Sofia 1960.
- *Woprosy żurnalistiki*, pod red. J.L. Chudiakowa, zeszyt I, Moskwa 1959.

2. Historia mediów

Przykładowe publikacje:

- W.A. Aleksiejew, *Istorija russkoj żurnalistiki (1860–1880 godu)*, Lenin-grad 1963.
- K.L. Selezniew, *Rola Marksa i Engelsa w sozdanii raboczej pieczati*, Moskwa 1965.

3. Rola mediów w państwie socjalistycznym

Przykładowe publikacje:

- A.W. Griebniow, *Gaziet*, Moskwa 1961.
- K.H. Röhr, *Informacja w gazecie i mały ekran. Socjalistyczna prasa w warunkach istnienia telewizji*, Lipsk 1969.

4. Monografie czasopism

Przykładowe publikacje:

- A.F. Bieżejnoj, *Nasz Put'* – gazeta moskiewskich bolszewików w pięćdziesiątą rocznicę jej powstania, *Zeszyty Prasoznawcze* 1963, nr 3, s. 18–28.
- J.D. Łoś, *Tribuna Ljudu* – gazeta polskich komunistów. Posibnik dlja studentów fakultetów żurnalistiki, Lwów 1979.

5. Sylwetki dziennikarzy i publicystów

Przykładowe publikacje:

- W.A. Czubińska, M.A. Antonowicz – monografia publicystycznej działalności, Leningrad 1961.
- A.I. Owczarenko, *Publicystika Gorkogo*, Moskwa 1961.

6. Teoria komunikowania masowego

Przykładowe publikacje:

- S. Splichal, *Marksistowska koncepcja wolności komunikowania*, *Zeszyty Prasoznawcze* 1986, nr 1, s. 47–60.
- T. Szecskö, *Komunikowanie masowe. Uwagi o strategiach badawczych społeczeństw socjalistycznych*, *Zeszyty Prasoznawcze* 1977, nr 2, s. 23–28.

7. Poznawczy i ideologiczny aspekt informacji, związki informacji z propagandą

Przykładowe publikacje:

- W.I. Borowikow, I.W. Popowicz, Sowriemiennyje problemy politiczeskoi informacyi i agitacyi, Moskwa 1969.
- Sz.A. Nadiraszwili, Psichołoiija propagandy, Tbilisi 1978.

8. Fotografia prasowa

Przykładowe publikacje:

- A.F. Hoffmann, Die bildnachricht in der tagespresse, Lipsk 1963.
- G.F. Wołczek, Fotoilustracyja w sowietskiej pieriodikie, Moskwa 1962.

9. Kwestie językowe

Przykładowe publikacje:

- T.A. Diegtieriewa, Kultura pismiennoj rieczii, Moskwa 1968.
- A.W. Szwiec, Publicystycznyj stil sowriemennogo ruskogo litieraturnogo jazyka, Kijów 1979.

10. Problematyka bibliografii prasowej

Przykładowe publikacje:

- K. Malec, Soupis bibliografii norin a časopism vydávaných na územi Československé republiky, Praga 1959.

11. Reklama i *public relations*

Przykładowe publikacje:

- Public Relations. Propagace. Reklama, Praga 1968 (praca zbiorowa).

12. Prawo autorskie

Przykładowe publikacje:

- L. Bodnár, Węgierskie prawo prasowe, *Zeszyty Prasoznawcze* 1987, nr 3, s. 77–78.
- F. Dér, Nowa ustawa o prawie autorskim Węgierskiej Republiki Ludowej, *Zeszyty Prasoznawcze* 1969, nr 4 (43), s. 155–157.

13. Etyka dziennikarska

Przykładowe publikacje:

- W.A. Tiepluk, Etyka żurnalistikogo tworczestwa, Moskwa 1980.
- Węgierski kodeks etyki dziennikarskiej (tłum. i oprac. D. Jakubiec), *Zeszyty Prasoznawcze* 1966, nr 4, s. 66–68.

Jak wynika z przeprowadzonej analizy zawartości *Zeszytów Prasoznawczych*, w przepływie idei tworzonych w krajach wspólnoty socjalistycznej wiodącą rolę odgrywały: teoria i praktyka dziennikarstwa oraz historia mediów. Ta ostatnia zorientowana była na historię prasy określanej mianem *proletariackiej, rewolucyjnej, postępowej*. Oprócz tego głównego nurtu prezentowano również publikacje dotyczące dziejów prasy w poszczególnych krajach socjalistycznych,

jak np. „Slovenski Časnik” autorstwa Frana Vatovca (wydany: Maribor 1961), poświęcony dziejom prasy Słowenii¹⁸. W tym miejscu należy podkreślić, iż historia mediów nie należała do najważniejszych nurtów badań OBP. Główne obszary badań krakowskiego Ośrodka stanowiło bowiem „czytelnictwo gazet i czasopism oraz odbiór mediów powiązany z sondażami opinii społecznej, tak w ujęciu socjologicznym, jak i psychologicznym”¹⁹.

W obrębie kategorii dotyczącej teorii i praktyki dziennikarstwa przeważały teksty poświęcone podręcznikom oraz materiałom pomocniczym dla studentów dziennikarstwa, programom kształcenia dziennikarzy w poszczególnych ośrodkach, a także dyskusjom na temat przygotowania młodych kadr do zawodu dziennikarza. W 1977 roku, podczas międzynarodowej konferencji dziekanów wydziałów dziennikarskich zorganizowanej przez Uniwersytet im. Łomonosowa w Moskwie podkreślono, że współpraca krajów socjalistycznych w tej dziedzinie

powinna znaleźć wyraz w organizowaniu konferencji międzynarodowych, w wymianie wykładowców i studentów, uzgadnianiu planów nauczania, wydawaniu podręczników, wspólnym przygotowaniu opracowań monograficznych, w prowadzeniu badań oraz w wymianie informacji i dokumentacji. [...] Uzgodniono, że wszystkie programy naukowe dziennikarzy powinny uwzględniać [...] trzy ogólne przedmioty: marksistowsko-leninowską naukę o prasie, historię dziennikarstwa krajów socjalistycznych wraz z krytyką teorii i metod burżuazyjnego dziennikarstwa i burżuazyjnej propagandy (Pisarek 1976, s. 191).

Liczną grupę stanowiły publikacje poświęcone teorii gatunków dziennikarskich, ze szczególnym uwzględnieniem publicystyki²⁰.

O ile dwie pierwsze kategorie prezentowanych idei były typowe dla wszystkich ośrodków prasoznawczych krajów socjalistycznych, to trzecia, dotycząca roli mediów w państwie socjalistycznym, była domeną środowisk naukowych ZSRR (głównie Leningradu) i NRD. W badaniach radzieckiego prasoznawstwa „ilościowo przeważały prace dotyczące marksizmu-leninizmu – w teorii i praktyce prasowej”²¹. Niekwestionowanym autorytetem w tej dziedzinie był A.F. Bierieźnoj, profesor i dziekan Uniwersytetu w Leningradzie, który z racji swoich zainteresowań badawczych dotyczących leninowskiej teorii prasy nowego typu, zaliczany był do grona najwybitniejszych prasoznawców radzieckich. Stanisław Garztecki w recenzji broszury tego autora pt. „W.I. Lenin – teoretik, publicyst i organizator pieczęci nowego typu (1895–1914)”, Moskwa 1966, zaznaczył z uznaniem, że Bierieźnoj to

¹⁸ F. Vatovec: Slovenski Časnik (recenzja Mieczysław Kafel), *Zeszyty Prasoznawcze* 1966, nr 1, s. 129.

¹⁹ Przeszłość i przyszłość...

²⁰ Według danych zamieszczonych w 1974 r. w czasopiśmie *Żurnalistika* jeden z trzech wiodących nurtów radzieckiego prasoznawstwa dotyczył ogólnych problemów publicystyki, jej specyfiki jako gatunku, funkcji społecznych, metod oddziaływania oraz perspektyw rozwoju. Zob. *Zeszyty Prasoznawcze* 1976, nr 1, s. 171.

²¹ Tamże.

nasz stary znajomy, współpracownik zagraniczny *Zeszytów*, parokrotny gość Ośrodka Badań Prasoznawczych, w którym wygłaszał odczyty i brał udział w konferencjach [...]. Samo nazwisko prof. Bierieżnoja daje gwarancję wysokiego poziomu naukowego tej poważnej pracy²².

Szeroko rozpowszechnioną formę prasoznawstwa radzieckiego stanowiły ponadto monografie gazet i czasopism oraz sylwetki dziennikarzy i publicystów²³.

Na zachód od Łaby. Autorzy z krajów socjalistycznych wobec teorii oraz środków komunikowania masowego Europy Zachodniej i Stanów Zjednoczonych

Stosunek autorów reprezentujących wspólnotę socjalistyczną do teorii oraz środków komunikowania masowego funkcjonujących za „żelazną kurtyną” pozostawał w ścisłym związku z opozycją marksistowsko-leninowski – burżuazyjny, odpowiadającą na płaszczyźnie wartości opozycji słuszny – niesłuszny (Pisarek 1984, s. 9). Na gruncie prasoznawstwa konsekwencją przyjęcia takiego stanowiska był propagandowy charakter oraz demaskatorski ton publikacji naukowych, podporządkowanych ukazywaniu „klasowo-politycznego” oraz „prawdziwego oblicza” prasy „burżuazyjnej”²⁴. Typowe przykłady tego zjawiska to synteza pod red. J.N. Zasurskiego poświęcona prasie Europy Zachodniej, Ameryki i Australii: „Pieczat zarubieżnych stron”, Moskwa 1962, oraz monografia Franza Knippinga na temat prasy RFN „Pressemonopole – Monopolpresse”, Lipsk 1962.

Generalnie jednak autorzy z krajów socjalistycznych w ograniczonym zakresie wypowiadali się na temat koncepcji teoretycznych oraz mediów funkcjonujących zarówno na wschód, jak i na zachód od Łaby. Sytuacja ta zaczęła się zmieniać dopiero w połowie lat 70., co potwierdza również wzmianka zamieszczona w dziale poświęconym przeglądowi czasopism. W odniesieniu do czasopisma *Žurnalistika* pojawiło się tam stwierdzenie dotyczące istotnych zmian w jego wartości. Podkreślano, że „nie ma w nim artykułów poświęconych zagadnieniom języka w prasie, wzrasta natomiast liczba publikacji o prasie zagranicznej”²⁵.

²² A.F. Bierieżnoj: W.I. Lenin – teoretik, publicyst i organizator pieczęci nowego typu (1895–1914) (recenzja Stanisław Garztecki), *Zeszyty Prasoznawcze* 1966, nr 4, s. 107–108.

²³ Zob. *Zeszyty Prasoznawcze* 1963, nr 1–2, s. 188.

²⁴ F. Knipping: *Pressemonopole – Monopolpresse. Der Konzentrationsprozess in der westdeutschen Tagespresse, seine Voraussetzungen und seine Ergebnisse* (rec. Paweł Dubiel), *Zeszyty Prasoznawcze* 1963, nr 3, s. 123.

²⁵ Zob. *Zeszyty Prasoznawcze* 1976, nr 1, s. 171.

Między pochwałą a dyskusją i polemiką... Stosunek OBP do autorów ze Wschodu

Ocena omawianych idei znajduje wyraz przede wszystkim w recenzjach wydawniczych, omówieniach i notach. Większość publikacji autorów reprezentujących środowiska prasoznawcze poszczególnych krajów socjalistycznych była postrzegana przez recenzentów jako wartościowa, oryginalna i nowatorska. Często słusznie określano je również mianem pionierskich. W tej konwencji utrzymane były m.in. recenzje, które można wskazać jako modelowe przykłady: J.S. Stykalin, S.K. Kriemenskaja: „Sowietskaja satiryczeskaja pieczat 1917–1963”, Moskwa 1963 (Arnold Mostowicz); M. Nuhic: „Sloboda stampe”, Lublana 1964 (Mieczysław Kafel) oraz Ursula Madrasch-Groschopp: „Die Weltbühne. Porträt einer Zeitschrift”, Berlin 1983 (Paweł Dubiel). Pierwsza stanowiła bibliografię radzieckiej prasy satyrycznej, zaś kolejne poświęcono odpowiednio kwestiom wolności prasy oraz „portretowi czasopisma starej Europy”. Arnold Mostowicz w bardzo pochlebnej recenzji pracy autorów radzieckich podkreślał jej wyjątkowość, stwierdzając, że jest to nie tylko „znakomicie opracowane wydawnictwo, odpowiadające najbardziej pedantycznym wymaganiom”, ale także „jedyne chyba tego rodzaju dzieło w dziedzinie historii prasy”²⁶. Mieczysław Kafel z kolei w starannie wyważonej i dość powściągliwej recenzji wysoko ocenił imponujący dorobek młodego zespołu prasoznawczego w Lublanie, którego reprezentantem był Muhamed Nuhic.

Praca ta jest z wielu względów dla nas interesująca. A więc jest to jedna z pierwszych większych prac prasoznawczych, która powstała w jugosłowiańskim zespole prasoznawczym w Lublanie. [...] W stolicy Słowenii istnieją od niedawna dwa bardzo prężne ośrodki prasoznawcze: uniwersytecki i ten właśnie na Wyższej Szkole Nauk Politycznych. Zaczęły one swą pracę zaledwie dwa lata temu, a już obecnie przedstawiają pierwsze, bardzo interesujące wyniki. Praca M. Nuhica jest pierwszą w krajach socjalistycznych obszerną monografią na temat wolności prasy. [...] opracowanie Nuhica ma dla nas dużą wartość i wnosi wiele także do dyskusji u nas prowadzonych. [...]

Dalszą zaletą pracy jest to, że wyjaśnia „obydwie” wolności prasy: socjalistyczną i kapitalistyczną. [...] W sumie z naukowego i politycznego punktu widzenia praca, którą warto by przyswoić polskim czytelnikom²⁷.

Paweł Dubiel w ujmującej kulturą słowa recenzji rekomendował publikację niemieckiej autorki jako „niezwykłą [...] monografię niezwykłego czasopisma”, wysoko oceniając zarówno treść, jak i walory edytorskie²⁸.

²⁶ J.S. Stykalin, S.K. Kriemenskaja: Sowietskaja satiryczeskaja pieczat 1917–1963 (recenzja Arnold Mostowicz) *Zeszyty Prasoznawcze* 1964, nr 4, s. 97–99.

²⁷ Muhamed Nuhic: Sloboda stampe (recenzja Mieczysław Kafel), *Zeszyty Prasoznawcze* 1964, 4 (22), s. 102.

²⁸ Ursula Madrasch-Groschopp: *Die Weltbühne. Porträt einer Zeitschrift* (recenzja Paweł Dubiel), *Zeszyty Prasoznawcze* 1985, nr 1, s. 101–109.

Na łamach *Zeszytów Prasoznawczych* można odnaleźć również liczne przykłady recenzji, w których dyskutowano z poglądami autorów czy wręcz je krytykowano i podważano. Krytyczne recenzje dotyczyły m.in. niektórych prac radzieckich i NRD-owskich prasoznawców z zakresu teorii gatunków dziennikarskich. Jacek Maziarski w recenzji książki K.G. Bojko „Reportaż w gaziecie” (Moskwa 1964) podał w wątpliwość stanowisko autora stwierdzając, że:

w rosyjskiej terminologii prasoznawczej występują aż dwie nazwy gatunkowe odnoszące się do reportażu: pierwsza z nich, częściej używana to *oczerk* (polski odpowiednik – szkic). Druga, znacznie rzadziej występująca, to „reportaż”. Od pewnego czasu w radzieckim prasoznawstwie zaznacza się wyraźna tendencja do pełnej rezygnacji z posługiwania się terminem „reportaż”. [...] Praca K.G. Bojki posługująca się terminem „reportaż” stanowi więc w pewnej mierze wyjątek, ale wyjątek zamierzony, będący konsekwencją podejścia autora do problemu gatunków dziennikarskich. Uważa on, że istnieje wyraźna odrębność pomiędzy osobnymi gatunkami dziennikarskimi: szkicem (*oczerk*) i „reportażem” [...].

Wyrażone wyżej stanowisko K.G. Bojki wzbudza pewną wątpliwość. Konkluzje wyciągane przez autora zdają się zbyt radykalne. Dość rzucić okiem na zaproponowaną przez autora definicję, by przekonać się, że teza o całkowitej odrębności gatunkowej jest nieuzasadniona. [...] Jak się wydaje, słuszniejszym byłoby poprzestać na konkluzji, że w obrębie gatunku reportażu mamy do czynienia z podstawowymi odmianami, których granice są wyznaczone w głównej mierze przez sposób traktowania czynnika czasu²⁹.

Ten sam recenzent w omówieniu publikacji H. Brüchera „Reportage und porträt in der sozialistischen presse” (Berlin 1963) w całości zakwestionował poglądy jej autora dotyczące reportażu i portretu w prasie socjalistycznej.

Tyle o bezspornych zaletach. Spornym wydaje się natomiast to, co stanowi meritum książki – poglądy jej autora na kwestię gatunku reportażu. [...] W rezultacie przyjętych założeń i braku precyzji praca H. Brüchera gubi się w ogólnikach i grawituje w stronę schematycznych uproszczeń, nie doprowadzając do pozytywnej i jednoznacznej odpowiedzi na postawione we wstępie pytanie: „jaka jest istota gatunku reportażu?”³⁰.

Z kolei Rajmund Borkowski stwierdził, że wydany w Pradze w 1972 roku podręcznik do nauki dziennikarstwa agencyjnego, przeznaczony dla młodego pokolenia dziennikarzy krajów rozwijających się, razi „niemal naiwnymi wskazaniami [...], podając super szczegółową procedurę pracy dziennikarskiej, z wyliczeniem kolejno wszystkich elementarnych czynności”. Z tego powodu zasługuje na miano... „elementarza dziennikarza”. Mimo to autor nie wykluczał przydatności publikacji dla polskiego czytelnika³¹.

²⁹ K.G. Bojko: Reportaż w gaziecie (recenzja Jacek Maziarski), *Zeszyty Prasoznawcze* 1965, nr 1, s. 91.

³⁰ H. Brücher: Reportage und porträt in der sozialistischen presse (recenzja Jacek Maziarski), *Zeszyty Prasoznawcze* 1964, nr 4, s. 101.

³¹ Podręcznik powstał z myślą o słuchaczach Międzynarodowej Szkoły Dziennikarstwa Agencyjnego prowadzonej przez agencję ČTK we współpracy z TASS, PAP i ADN. Warto podkreślić, że

Dużo istotniejsze znaczenie miała jednak polemika autorów reprezentujących OBP – Pawła Dubiela oraz Walerego Pisarka z ideami dotyczącymi tak fundamentalnych kwestii, jak dychotomiczne podejście do teorii naukowych oraz przedmiot i zakres prasoznawstwa. Pojawiała się ona zarówno w dziale: Recenzje i omówienia, jak i Rozprawy i materiały.

Wstęp do omawianej polemiki stanowiła NRD-owska koncepcja prasoznawstwa sformułowana w 1970 roku w publikacji pt. „Socialistyczne dziennikarstwo. Wprowadzenie naukowe” autorstwa Hermanna Budzisławskiego – reprezentanta „szkoły” lipskiej socjalistycznego prasoznawstwa. Paweł Dubiel, związany od 1961 roku z OBP, w recenzji tej publikacji, podkreślając elementy zbieżne z polskimi koncepcjami Ireny Tetelowskiej dotyczącymi ogólnej definicji prasoznawstwa, zakwestionował stanowczo stanowisko Budzisławskiego w kwestii przedmiotu i zakresu prasoznawstwa, klasowego charakteru oraz mierników skuteczności oddziaływania dziennikarstwa (Dubiel 1970)³². Stojąc na gruncie leninowskiej teorii prasy nowego typu, jednoznacznie opowiedział się przeciwko „dualistycznemu widzeniu i traktowaniu zjawisk dziennikarstwa w zakresie charakterystyki i analizy” (Dubiel 1970, s. 93).

Z uwagi na precedensowy charakter recenzji przytaczam poniżej jej obszerny fragment:

Budzisławski wyraża przekonanie, że nasza prasa i prasa kapitalistyczna to dwa zupełnie różne zjawiska, którym przyznaje tylko na tyle cechę wspólną, na ile np. partie burżuazyjna i komunistyczna są partiami. [...] Ta teza jest moim zdaniem także niebezpiecznie uproszczona, lekceważy bowiem, a nawet wyklucza możliwość jednolitego określenia przedmiotu, zakresu i metod badania zjawisk dziennikarskich. Zgodnie z Leninem mówimy o prasie nowego typu, jakościowo odmiennej od typu kapitalistycznego, ale mającej identyczne cechy istotne, wyróżniające ją wśród innych zjawisk (aktualność i uniwersalność treści, jawność – powszechność i periodiczność prasy). Co różni oba typy – to cele i określone sposoby ich realizacji. Zgadzam się z autorem, że ta „ideologia” prasy i sposoby jej przekazu są sprawą zasadniczą; nie widzę jednak powodu ani podstawy dla absolutnie dualistycznego widzenia i traktowania zjawisk dziennikarskich w zakresie charakterystyki i analizy (Dubiel 1970, s. 92–93).

Na szczególną uwagę zasługuje również obszerny artykuł Walerego Pisarka pt. „Współczesne orientacje i kierunki badań nad komunikowaniem”, opublikowany na łamach *Zeszytów Prasoznawczych* w 1984 roku. Autor tego tekstu, podając w wątpliwość zasadność dalszego utrzymywania dychotomicznego podziału teorii naukowych, stanowczo podkreślił, że „określenie burżuazyjny często niczego nie wyjaśnia, a czasem hamuje rozwój nauki”, gdyż „we współczesnym świecie granice kierunków i orientacji naukowych nie pokrywają się z granicami państwowymi” (Pisarek 1984, s. 10).

w 1976 r. OBP wydał publikację autora recenzji pt. „Informacyjne agencje prasowe”. Było to pierwsze w Polsce kompendium wiedzy ukazujące specyfikę pracy agencji prasowych.

³² Por. także: S. Dziki, Paweł Dubiel (1930–2006), *Rocznik Historii Prasy Polskiej* 2006, t. 9, nr 1, s. 283.

Wnioski

Omawiane idee, w większości bezwartościowe z naukowego punktu widzenia, stanowią bogaty materiał źródłowy dla historyków mediów, medioznawców, językoznawców i politologów. Ukazują bowiem:

1. proces konstytuowania i kierunku rozwoju prasoznawstwa w poszczególnych krajach socjalistycznych;
2. myśl prasoznawczą wspólnoty socjalistycznej na przestrzeni trzech dekad;
3. skalę zjawiska tzw. „ideologicznej integracji” krajów RWPG;
4. specyfikę funkcjonowania środowisk prasoznawczych oraz mediów w warunkach zamkniętych systemów informacji masowej, do jakich bez wątpienia należały kraje wspólnoty socjalistycznej.

Bibliografia

Opracowania:

- Denešova K. (1979). Działalność Instytutu Prasoznawczego w Bratysławie. *Zeszyty Prasoznawcze*, nr 1, s. 172.
- Dubiel P. (1970). NRD-owska koncepcja prasoznawstwa. *Zeszyty Prasoznawcze*, nr 1, s. 89–94.
- Dziki S. (1988). Z dziejów polskiego czasopiśmiennictwa prasoznawczego. *Zeszyty Prasoznawcze*, nr 2, s. 5–16.
- Dziki S. (2006). Paweł Dubiel (1930–2006). *Rocznik Historii Prasy Polskiej*, t. 9, nr 1, s. 281–287.
- Miszuris A. (1965). Poszukiwania i przedsięwzięcia. (O niektórych badaniach historyków prasy radzieckiej). *Zeszyty Prasoznawcze*, nr 1, s. 107–108.
- Pisarek W. (1976). Konferencja wydziałów dziennikarskich. *Zeszyty Prasoznawcze*, nr 1, s. 191.
- Pisarek W. (1984). Współczesne orientacje i kierunki badań nad komunikowaniem masowym. *Zeszyty Prasoznawcze*, nr 2, s. 5–20.

Źródła:

- Czołowe leksemy zawartości *Zeszytów Prasoznawczych*, oprac. P. Płaneta [<http://www.obp.pl/czp-owe-lwksemy-zawarto-ci-zp-.html>; 13.11.2015].
- Przeszłość i przyszłość polskich badań nad mediami. Wywiad z prof. dr. hab. W. Pisarkiem na temat mediów i dziennikarstwa w okresie PRL-u, transformacji systemowej i demokracji [<http://www.pl.ejo-online-eu/dziennikarstwo-polityczne/przeszlosc-przyszlosc-polskich-badan-mediami>; 20.11.2015].
- Zeszyty Prasoznawcze 1960–1989*.

STRESZCZENIE

W artykule przedstawiono *Zeszyty Prasoznawcze* jako forum wymiany idei dla autorów reprezentujących poszczególne ośrodki naukowe krajów wspólnoty socjalistycznej. Autorka, z perspektywy historyka mediów, omawia geografię autorów oraz różnorodne formy upowszechniania idei w postaci: artykułów naukowych, recenzji, omówień i not, sprawozdań z konferencji, kroniki naukowej. Zwraca również uwagę na najczęściej podejmowaną problematykę oraz udział tekstów autorów z krajów socjalistycznych w ogólnej strukturze publikacji. Analizie poddane zostały wszystkie numery *Zeszytów Prasoznawczych* z lat 60., 70. i 80. XX wieku. Pierwszy człon tytułu referatu nawiązuje do tekstu zamieszczonego na łamach *Zeszytów Prasoznawczych* w 1965 roku.

Słowa kluczowe: idee naukowe, publikacje naukowe, wspólnota socjalistyczna, *Zeszyty Prasoznawcze*